

- I. Kopi av det publiserte. NRK Brennpunkt har sendt en vhs-kopi av dokumentaren Gudefiskens Hemmelighet direkte til IJ ved Brit Tangen, fordi det ikke var tid til å sende den via Tromsø.
- II. Metoderapport. 1.

Kveite-eventyret som falt i fisk

Rune Ytreberg og Stein Åge Isaksen

Redigering: Stein Åge Isaksen

Foto: Marit Gjertsen/Hilde Korseth

Lyd: Arne Schei

Ansvarlig redaktør: Alf R. Jacobsen, Brennpunktredaksjonen. – Fjernsynet. Oslo

2. Tittel på programmet: Gudefiskens Hemmelighet

3. Publisert: Brennpunkt, NRK Fjernsynet – 23 mai 2000

4. Redaksjon: Faktaredaksjonen NRK Troms, Tlf. 77661200, 9291 Tromsø og Brennpunktredaksjonen NRK, Tlf. 23049000, 0340 Oslo.

5. Kontaktperson: Rune Ytreberg, Tlf 77661200/77682563.

6. Redegjørelse for arbeidet

A. Når og hvordan kom arbeidet i gang. Hva var ideen som starta det hele?

Januar 1999 fikk jeg i forbindelse med en annen sak et tips. Kilden ba meg sjekke hvor mye penger som var brukt på forskning på kveiteoppdrett, og hvor vellykka dette nye oppdrettseventyret egentlig var. Ifølge kilden hadde Norge brukt halvannen milliard kroner på kveiteforskning uten at man hadde fått fram en lønnsom næring. Likevel ble dette både av oppdrettere, forskere og myndigheter framstilt som en suksess.

Jeg arbeidet da som Dagsnytt's reporter i Tromsø, og begynte å gjøre undersøkelser for å lage en nyhetssak til Dagsnytt. Relativt raskt fant jeg fram til flere forskere og oppdrettere som kunne bekrefte at mye penger var brukt og at resultatene var skuffende og nærmest skandaløst dårlige. De fleste mente imidlertid at kveitenæringa i løpet av 1999 ville få sitt gjennombrudd. Jeg lot derfor saken ligge for å se an utviklinga.

September 1999 viste det seg at kveitenæringa ikke gjorde det så bra som folk hadde forventa. Flere kilder i næringa fortalte at resultatene var elendige. Samtidig fortalte de at en islandsk bedrift gjorde det svært bra. Ved hjelp av norske forskningsresultater klarte denne ene islandske bedriften å produsere mer kveiteyngel enn alle de femten norske yngelprodusentene til sammen.

Denne informasjonen kom ikke ut til folk flest. Tvert imot. Forskere, oppdrettere og myndigheter fortsatte å tegne et ensidig positivt bilde av denne nye næringa. Ifølge dem skulle oppdrett av nye marine fiskearter i løpet av få år bli en stor næring langs kysten og gi nye arbeidsplasser i distriktene og forhindre fraflytting.

Søk i avisarkiv viste at det hittil ikke var gjort noen systematisk journalistisk gjennomgang verken av forskninga på nye marine arter eller på framveksten av den nye næringa kveiteoppdrett. Journalistene hadde i ni av ti oppslag kun referert forskernes mest optimistiske forhåpninger, hypoteser som år etter år viste seg å være fullstendig gale.

B. Hva var den sentrale problemstillingen ved starten av prosjektet?

Jeg foreslo derfor for Fakta-redaksjonen i NRK Troms at vi laget en dokumentar om norsk oppdrett av marine arter, med hovedvekt på kveiteoppdrett og kveiteforskning. Dokumentaren skulle lages for NRK Brennpunkt og på en kritisk måte undersøke

1. hvor vellykka den norske kveiteforskninga var, i forhold til de midlene som var bevilga. Det innebar blant annet å undersøke hvordan forskningsmidlene og andre statlige midler var brukt..
2. hvor vellykka den nye næringa oppdrett av marine arter var, og hva slags potensiale slikt oppdrett egentlig har.
3. hvorfor land som Skottland, Island og Canada, ved hjelp av norsk teknologi, klarte å få til det norske oppdrettere ikke fikk til.

C. Ble problemstillingen endra underveis? I så fall, hvorfor og hvordan?

Mens vi gjorde research oppdaga vi at kveiteforskningen og utviklingen av kveiteoppdrett var organisert som et klassisk norsk fou-arbeid. Etter hvert arbeidet vi mye for å undersøke om den fou-modellen som forskningsrådet brukte for marint oppdrett fungerte.

D. Kort beskrivelse av organiseringen av arbeidet.

Brennpunkt tente på ideen. Det er sjelden norske journalister foretar kritisk undersøkende journalistikk av forskningsprosjekter, - programmer og –modeller. Her hadde vi muligheten til å rette et kritisk søkelys på et helt forskningsmiljø, der forskernes resultater kunne ha betydning både for nasjonen og folk flest langs kysten.

Brennpunkt-redaksjonen ba meg gjøre mer research for å se om saken holdt til en hel dokumentar. I oktober og november gjorde jeg research samtidig som jeg jobba som Dagsnytt-reporter. Stein Åge Isaksen ved Fakta-redaksjonen i NRK Troms ble i oktober satt opp som produsent på saken. Han jobba med å få tak i intervjuobjekter og settinger som kunne fortelle historien om kveite-eventyret.

Tematikken ble ytterligere aktualisert da Sintef november 1999 la fram sin mye omtalte rapport om fiskeoppdrett. Den viste at fiskeoppdrett i løpet av noen tiår ville overta for oljen som Norges viktigste inntektskilde. Rapporten la opp til voldsom vekst i oppdrett av nye marine arter.

Vi jobba tett med Brennpunkts ansvarlige for research og produksjon i flere måneder. De gjennomgikk våre sammendrag av researchen og våre manusforslag. I desember 1999 ga Brennpunkt i Oslo faktaredaksjonen i Tromsø klarsignal om å lage dokumentaren. Jeg fikk tre måneder permisjon for å gjøre research og intervjuer. Desember gjorde vi research. Januar gjorde vi opptak på Island og i Norge. Vi redigerte i februar og deler av mars. Så gikk det to måneder før programmet ble sendt.

Metodebruk

Skriftlige kilder.

Aviser

For å få en oversikt over hva som hadde skjedd i forskninga og næringa marint oppdrett fra starten i 1974 og fram til i dag, gikk vi igjennom avisarkivene til Aftenposten, Dagens Næringsliv, Fiskaren, Bergens Tidende, Adresseavisa og avisa Nordlys, til sammen over 500 avisoppslag. Med unntak av enkelte oppslag i Dagens Næringsliv, som stilte seg kritisk både til det offentliges satsning på kveite og lønnsomheten til de største oppdretts-selskapene, var

de fleste oppslagene fri for kritiske spørsmål og vinklinger. Forskerne og oppdretterne fikk ukritisk legge fram sin versjon. Det slo oss at både forskerne og oppdretterne hvert år siden 1990 hadde sagt at de sto overfor et snarlig gjennombrudd. Med andre ord var det god grunn til å ta næringas og forskernes egne virkelighetsbeskrivelser med en god klype salt.

Rapporter

Allerede i januar 1999 merket vi at det var mange forskere og oppdrettere som ikke ville la seg intervju. De forklarte det med at miljøet var så lite at deres kritiske merknader kunne ramme dem selv. Både forskere og oppdrettere var avhengig av økonomisk støtte og faglig samarbeid, som de frykta kunne forsvinne hvis de ble oppfatta som kritisk.

Det var derfor viktig å få dokumentert påstandene skriftlig for ikke å røpe muntlige kilder. I tillegg var en del av påstandene om stort pengeforbruk og dårlige resultater såpass alvorlige at vi ønsket god dokumentasjon, helst skriftlig.

Vi starta et møysommelig arbeid med å få ut alt som fantes av skriftlig materiale. Biblioteket på Marienlyst hjalp oss en del i å kartlegge omfanget av materialet og hvilke kilder vi kunne bruke for å få tak idet. Våre muntlige kilder ga oss tips om hvor vi kunne få tak i dokumenter som institusjonene ikke informerte oss om. Vi brukte internett for å få en oversikt over tilgjengelig informasjon om marint oppdrett og marin forskning i Norge, resten av Europa og Nord-Amerika. Vi brukte også internett for å abonnere på de nyhetsbrevene som ble sendt ut fra fagtidsskrift og enkelte forskningsprogram.

Vi henvendte oss til Norges Forskningsråd, Fiskeridepartementet, Fiskeridirektoratet, Havforskningsinstituttet og deres havbruksstasjon på Austevoll, Sintef, Universitetene i Oslo, Bergen, Trondheim og Tromsø, Fiskeriforskning og Fiskerihøyskolen i Tromsø, Landbrukshøyskolen på Ås, Akvaforsk samt en rekke mindre forskningsstiftelser og diverse biblioteker og databaser. Fra dem fikk vi de aktuelle stortingsmeldingene, forskningsprogrammene, forskningsrapporter, evalueringsrapporter av marint oppdrett og av kveiteoppdrett og kveiteforskning, konsulentrapporter, fagbøker, fagtidsskrifter, artikler etc. Til sammen mange tusen sider som i sum fortalte tjue års historie om norsk kveiteforskning.

Dokumentene ga oss et bilde som sprikte. Rapportene fra havbruksforskerne og deres institusjoner ga et svært positivt bilde av forskningsresultatene. Selv forsøk der all kveita døde momentant ble omtalt som vellykka. Også rapportene fra Forskningsrådet og stortingsmeldingene ga et positivt bilde. Innleide næringskonsulenter og samfunnsforskere ga langt mer kritiske evalueringer og rapporter om kveiteforskninga og næringa.

Rapporter om ei næring i krise.

Tre rapporter viste at kveitenæringa var inne i en krise.

1. SND sendte oss Numarios årsrapporter og strategidokumenter via e-mail. Numario er et fireårig statlig forskningsprogram på 60 millioner kroner som skulle følge opp stortingsmeldingen fra 1995 om å fremme lønnsomt oppdrett av kveite, skjell og steinbit. Numario hadde som mål at oppdrett av marine arter skulle ha en omsetning på en milliard kroner i år 2000. Det ferskeste strategidokumentet fra Numario datert 15 oktober 1999 ga oss en god oppsummering. Store og alvorlige sykdomsproblemer, mangelfull teknologi, svak økonomi og stor spredning av offentlige midler gjorde at målsetninga ikke ville oppnås. Numario ville derfor endre strategi midt i perioden og konsentere pengebruken til bare noen få aktører.

2. Via tips fikk vi vite om rapporten "Matfiskoppdrett av kveite" skrevet for Norges Forskningsråd av konsulent Rolf Engelsen september 1998. Rapporten gikk igjennom økonomien og teknologien til Norges 26 matfiskoppdrettere av kveite. Konsulenten skriver i

det offentlige sammendraget at kveiteoppdrett i beste fall og med optimale løsninger er lønnsomt hvis dagens utgifter reduseres. Sagt med andre ord viser rapporten at kveiteoppdrett i dagens situasjon ikke er lønnsomt. Utgiftene til yngel er for høye – og norske forskere og oppdrettere har ikke funnet den industrielle metoden for å få ned yngelutgiftene og få lønnsom næring.

Mesteparten av rapporten hadde SND unntatt offentlighet. Etter en del brevveksling lot SND meg få lese hele rapporten i Forskningsrådets lokaler i Oslo, mens en representant fra SND var tilstede i rommet. Rapporten viser at ingen oppdrettere driver lønnsomt, at de alle er avhengig av statsstøtte for å få driften til å gå rundt, og at alle oppdretterne fortsatt står overfor store teknologiske problemer.

3. Innholdet i denne rapporten ble bekrefta av annen rapport konsulent Per Gunnar Kvenseth i KPMG hadde skrevet for SND. Han hadde gått igjennom teknologien og økonomien til de norske kveiteyngel-produzentene og funnet at de alle slet med elendig økonomi, store sykdomsproblemer, mangelfull teknologi og kompetanse, lite nettverk etc etc. Begge konsulentrapportene unnlot forskningsrådet og snd først å informere om, det var vårt kildearbeid som gjorde at vi ble klar over disse rapportene og fikk dem tilsendt.

Disse tre rapportene ga sammen med de andre en god oversikt over næringa. Vi brukte navnelistene i de to konsulentrapportene sammen med navnelistene til kveitenettverkene i nord og sør (de fikk vi fra fylkeskommunene) til å lage en oversikt over alle kveiteoppdretterne i Norge, med navn på selskap, daglige leder, styreformann, omsetning, driftsform, teknologivalg, diverse telefonnr osv. Denne lista ble viktig i vårt videre arbeid i å få oversikt over samla produksjon av kveiteyngel og kveite matfisk, næringas samla investeringer, resultat siste åra, prisnivå på yngel og matfisk innenlands og utenlands, samla tap etc.

Pengebruken.

For å få oversikt over mye private investorer hadde brukt på kveiteforskning og utvikling av kveiteoppdrett, sjekka vi avisarkiver og brønnøysundregisteret. På bakgrunn av avisartiklene og firmaenes regnskaper og årsrapporter kom vi fram til at de førti bedriftene hadde investert langt over en halv milliard kroner på kveiteeventyret og tapt flere hundre millioner kroner. Enkelte bedrifter hadde tapt mer enn hundre millioner kroner hver.

Vi ba Norges Forskningsråd og SND gi oss en oversikt over det offentliges pengeforbruk til kveiteforskning og utvikling av kveiteoppdrett. En langvarig korrespondanse pr. mail starta. I løpet av noen måneder økte særlig NFR sine anslag, til de tilslutt stansa på 550 millioner kroner. Dette ble bekrefta i rapporten ”Bioproduksjon og foredling. Bruk av ressurser til norsk havbruksforskning 1995 og 1996.” som vi fikk fra statens trykksak-ekspedisjon. Den viser at offentlige investorer fra 1988 til 1998 brukte en halv milliard kroner på kveiteforskning og utvikling av kveiteoppdrett.

Siden kveiteforskninga starta i 1974, og mange av de store grunnlagsinvesteringene i oppbygginga av havbruksstasjoner, bedrifter etc ble gjort på midten av åtti-tallet, regna vi oss fram til at det de siste tjue år var brukt mer enn en milliard offentlige kroner.

Til sammen hadde norske offentlige og private investorer brukt minst halvannen milliard kroner på forskning og utvikling av kveiteoppdrett. Siden det hefta usikkerhet med noen mindre tall, valgte vi i programmet å si 1 milliard kroner for å være på den helt sikre siden.

Vi systematiserte informasjonen fra alle rapportene for å få oversikt over forskningsmiljøet og forskerne; hva slags forskning som var gjort, hvor den var gjort, hvilke forskere som gjorde

hva, hvilke forskere og forskningsmiljøer som var mest sentrale, og hvilke miljøer som brukte mest penger. Vi prøvde også å finne ut hva som hadde gått galt. Hvorfor klarte en oppdretter på Island å anvende norske forskningsresultater, når ikke oppdretterne i Norge klarte det?

Rapport om forskningen som svikter næringa

Vi jobba svært bredt med å innhente informasjon fra alle kilder som vi mente kunne være i berøring med problemstillingen. Slik fikk vi tak i tre rapporter skrevet av samfunnsforskere ved Fiskeriforskning i Tromsø og Stiftelsen for samfunns- og næringsorganisering i Bergen. Fire forskere hadde over flere år undersøkt og analysert kveiteoppdretterne og deres samarbeid med forskerne. Rapportene (Fiskeriforskning rapport 24/1997, rapport 8 /1998 og 9/1998) slo fast at mye av den kveiteforskningen som ble gjort ikke var til direkte nytte for oppdretterne eller næringa. Forskningen ble gjort utifra de problemene forskerne mente var viktige, ikke ut ifra de problemene næringa hadde behov for å løse. Rapportene viste at suksessen til norsk lakseoppdrett i stor grad skyldtes at lakseoppdretterne fikk bestemme hvilke problemer forskerne måtte løse. I kveitenæringa var det omvendt, og derfor uteble suksessen. Dette ble også understreket i andre rapporter; at næringa ikke klarte å nyttiggjøre seg av forskningen.

Rapportene slo også fast at kveitenæringa hadde et annet alvorlig problem: Det var sannsynligvis ikke noe stort internasjonalt marked for oppdretta kveita. Kveita var et ukjent produkt med høy pris som måtte konkurrere med lignende og mer kjente produkter med lavere pris. Markedsføring ville bli vanskelig. Uten omfattende markedsføring ville det i beste fall være et lite marked på noen få tusen tonn, altså årsproduksjonen til fire-fem oppdrettere.

For å få et perspektiv på hvor vellykka den norske satsninga på marint oppdrett var, sammenligna vi med satsninga til EU, Island, England og Canada. EU hadde et eget program for marint oppdrett. En norsk kilde i EU-byråkratiet skaffa oss dokumentasjonen. EU hadde brukt tre milliarder kroner de siste ti åra, og hadde lyktes i å få en produksjon på seabass, seabram, piggvar og andre arter på nærmere 40 tusen tonn. De hadde med andre ord lyktes der Norge hadde feilet. Det skyldtes først og fremst valg av oppdrettsart. EU hadde valgt å starte industrielt oppdrett av marine arter som var enkle å ha i oppdrett. Norge hadde slutta med piggvar og valgt å satse på den arten som er den klart mest kompliserte å få fram i oppdrett; kveite.

Muntlige kilder.

Den vanskelige kveita.

Selv om rapportene ga oss den dokumentasjonen vi trengte, var det de muntlige kildene som best forklarte oss saken. Vi fikk gode kilder både blant forskere og oppdrettere. Det skyldtes nok at mange forskere og oppdrettere var frustrerte over en mengde forhold, og at de gjerne ville gi opplysninger til journalister som hadde tid og interesse for arbeidet deres. Vi opererte både med åpne og anonyme kilder. At vi etter hvert fikk svært mange muntlige og skriftlige kilder, gjorde at vi fikk kryss-sjekka og dobbeltsjekka kildenes informasjon og bakgrunn.

Muntlige kilder var viktig for at vi som journalister skulle forstå problematikken. Vi hadde snakka med mange forskere og oppdrettere før vi skjønnte hvorfor kveiteoppdrett er vanskeligere enn lakseoppdrett. Når et lakseegg klekkes svømmer det ut en relativt stor lakseyngel som spiser et vanlig for. Den vokser raskt i merda si til den slaktes. Slik er det ikke med kveita. Til forskjell fra andre oppdrettsarter er kveita en dypvannsfisk som lever på flere hundre meters dyp i relativt kaldt vann. Naturen styrer det slik at kveiteeggene klekkes og de

knøttsmå og gjennomslittige kveitelarvene flyter oppover til varmere vann akkurat når maten deres – plankton – blomstrer opp på forsommeren. Så blir larven til fiskeyngel, og begynner å spise annen mat, og så gjør fiskeyngelen en metamorfose og blir til kveiteyngel, som sakte vokser seg større og etter hvert svømmer nedover til kaldere vann.

Både forskere og oppdrettere var enige om at det er denne kompliserte og uhyre finstemte og sårbare biologien norske forskere og oppdrettere ikke klarer å etterligne fullt ut, og som de ikke klarer å overføre til industrielt oppdrett. De klarer ikke å overføre resultatene fra laboratoriene til stordrift i oppdrettsselskaper.

Så hvorfor klarer Island det Norge ikke klarer?

De norske forskerne krangler

Forskningsrapportene viste at det fantes mellom 50 og 100 kveiteforskere spredt på sju forskningsmiljøer; Ås, Oslo, Bergen, Ålesund, Trondheim, Bodø og Tromsø. Forskernes rapporter ga oss et inntrykk av at forskerne og oppdretterne samarbeida, og at forskningsmiljøene samarbeida.

Mange forskere og oppdrettere mente at konkurransen mellom forskningsmiljøene om forskningsmidler var beinhard og til dels ødeleggende både for forskninga og næringa. Forskerne brukte flere måneder hvert år på å skrive prosjektsøknader til forskningsrådet. Fikk de ikke tilslag på søknaden var de uten jobb. Fikk de tilslag måtte for all del ikke prosjektet mislykkes, for da ville de neppe få penger neste gang. Ifølge våre mange muntlige anonyme kilder forklarer dette hvorfor så mye av den mislykka kveiteforskninga omtales som vellykka: fordi forskerne er redde for å ikke få penger til å fortsette å forske.

Mange forskere og oppdrettere mente også at konkurransen mellom forskningsmiljøene var en årsak til at Norge ikke hadde klart å utvikle kveitefor og oppdrettsteknologi. Hvert forskningsmiljø hadde utvikla sin egen teknologi som var forskjellig fra andre miljøer, i håp om at nettopp deres løsning skulle bli valgt av næringa. Det ville føre mye penger tilbake til forskerne.

Forskerne framhevet sin teknologi som den beste. Ingen ville framstille andres løsninger som bedre enn sine, fordi da ville andre forskere og ikke de selv få pengene til videre utvikling. Dette er bakgrunnen for at Norge har utvikla tre forskjellige metoder for å ale opp kveiteyngel, uten at noen virker. Norge har også utvikla fire-fem forskjellige teknologiske løsninger for oppdrett av kveite matfisk, uten at noen virker særlig bra. Island har konsentrert seg om å utvikle en metode for å ale opp kveiteyngel og en teknologisk løsning for kveiteoppdrett, og de virker.

Island vs Norge.

Men hvorfor klarte islendingene det? Vi tok kontakt med det halvstatlige islandske selskapet Fiskey og starta en omfattende e-mail-korrespondanse med den daglige lederen Olafur Haldurson. Vi innhenta også informasjon fra flere islandske journalister, forskere og investorer. Det viste seg at på Island hadde staten og alle de store investorene gått sammen og danna et halvstatlig selskap som hadde ansvaret for all forskning og utvikling; Fiskey. Fiskey hadde satsa langsiktig, i ti år, på å utvikle en industriell metode for å ale opp yngelen og en industriell metode for videre oppdrett. Denne langsiktige, konsentrerte innsatsen på en teknologi gjort av ett firma med et klart ansvar, sto for oss i kraftig motsetning til den norske modellen. Norsk næringsutvikling var til sammenligning kortsiktig og omskiftelig, uten klar strategi, med tilfeldig innsats på masse forskjellige løsninger gjort av et utall aktører uten klart ansvar.

Norsk kveiteoppdrett hadde en helt annen forhistorie enn den islandske. Via avisarkiver, tips og rapporter fant vi fram til mange av de som starta satsninga på norsk kveiteoppdrett på midten av åttitallet. De og andre kunne fortelle om datidens klondykestemming. I løpet av noen få år satsa store selskaper som Stolt Seafarm, Norsk Hydro, Fina, Svacom, DNC og mange andre flere hundre millioner kroner. De fleste taper alt. Norsk Hydro oppsummerer at kveiteoppdrett er en biologisk suksess i et laboratorium, men at det ikke er mulig å få fortjeneste i et oppdretts-selskap. Norsk Hydro og de andre store trekker seg ut av næringa på slutten av åtti-tallet. Bare Stolt Seafarm fortsetter.

Til tross for at de aller fleste som skal tjene penger på kveiteoppdrett trekker seg ut av næringa, øker staten støtten til kveiteoppdrett voldsomt det kommende tiåret. Hvorfor? Et intervju i Dagens Næringsliv i 1990 satte oss på sporet. Der fortalte en forsker fra havforsknings-instituttet i Bergen at deres forskere hadde laget en perspektivanalyse for norsk havbruk. (Ikke så ulik Sintefs kjente analyse ti år seinere.) Den viste at kveitenæringa i år 2000 vil være svært stor: 100 anlegg med 800 ansatte som produserer 25 000 tonn kveite i året til en verdi av 2 milliarder kroner i året. Bare to år etter at Norsk Hydro og de fleste andre konkluderer med at kveiteoppdrett ikke er lønnsomt, så mener forskerne at kveiteoppdrett vil omsette for milliarder.

Vi prøvde i flere måneder å få havforskningsinstituttet og forskningsrådet til å sende oss rapporten. Det var nytteløst, inntil biblioteket på NRK klarte å grave fram rapporten fra et annet bibliotek.

Når vi sammenligna språkbruken i denne rapporten med de rapportene og meldingene som kom seinere, er det ikke vanskelig å se at denne rapporten fra 1990 ble en premissleverandør for den nasjonale handlingsplanen for Havbruksforskning 1992 og stortingsmeldinga nr 48 1994-95 om utvikling av norsk havbruk.

Dette offentlige initiativet får noen få til å fortsette med kveiteoppdrett, og mange nye til å starte. Høsten 1999 har vi rundt 40 aktive kveiteoppdrettere i Norge, og stadige nye etableres. Samtidig går mange konkurs og slutter med kveite for å starte med andre arter som piggvar og torsk. Vi starter en omfattende kartlegging av dagens aktive norske kveiteoppdrettere, selskapenes forhistorie etc. Vi ringer til alle oppdretterne vi har på den lista vi har satt opp. Etter mye arbeid med å systematisere informasjon fra telefonsamtaler, avisarkiv, regnskap og rapoorter lager vi denne oversikten over norsk kveitenæring:

Norsk kveitenæring

Den typiske norske kveiteoppdretter kan deles i to: A) De to store selskapene som bruker og taper tresifra millionbeløp på kveite. B) De flittige og iherdige og slitne ildsjeler som jobber alene en masse gratisarbeid og taper penger på å feile seg fram i ei ny næring. Halvparten av dem slutter eller er på vei ut. Økonomien i næringa er elendig. Ingen tjener penger. De fleste går med til dels store underskudd og er på konkursens rand.

De to store:

- Stolt Seafarm er den største aktøren. De slakter i 1999 300 tonn, som er ca ¾-deler av all matfisk kveite i Norge. De har avskrevet over 100 millioner i tap på sin kveitesatsing, og har trolig investert for langt over 200 millioner. Stolt Seafarm har et gigantprosjekt på Eggesbønes kattedrale. Samtlige 12 ansatte på Eggesbønes slutta i protest 1999, etter at Stolt flytta styringa av kveitesatsinga til piggvarkontoret i Spania.
- Aquatech Holding er nest-største aktør. De slakter i 1999 30 tonn, i år 2000 100 tonn. A.har tidligere gått konkurs to ganger under navnene Svacom og Marintek med tap på vel 100 millioner. Har nå brukt opp aksjekapital fra 1995-emisjon på 60 millioner. Foretok i 1998 mislykka emisjon: ingen ville kjøpe aksjer. Går med underskudd i 1999, budsjetterer med overskudd år 2000. Kjøper opp fisk fra selskap som avvikler. Eier AMY og et til yngelanlegg pluss matfiskanlegget Halitek på Averøy.

Det mest vellykka:

- Ytterøya sjøprodukter i Trondheimsfjorden ved Levanger er tredje største aktør, slakter 20 tonn. Sees på som den mest vellykka bedriften i kveitenæringa, fordi den ikke har gått konkurs eller vært nødt til å refinansiere. Går med underskudd, tærer på aksjekapitalen, er øk. avhengig av offentlige forskningsmidler. Må investere 15 millioner innen år 2001 for å kunne ha lønnsom drift, men investorene nøler.

Av øvrige matfisk-anlegg vurderer mange å slutte:

- Vital Settefisk er største aktør i NordNorge. Har 60 tonn i 10 merder på ei øy utfor Lurøy tre timers reise fra Mo I Rana. Slakter i månedsskiftet januar/februar. Vil selge med tap neste tre år, vurderer å avvikle, evt må de bygge nytt og dyrt landanlegg.
- Lund Fiskeoppdrett i Rørvik slakta 15 tonn før jul, stor dødelighet og for lang produksjonstid, mista over halvparten. Vil ikke fortsette før yngelprisen er redusert med minst 10-15 kroner fra dagens 40 til vel 25 kr pr stk.
- Omega 2 AS på Steigen i Nordland har kjøpt slakteklar kveite fra konkursbo og skal slakte i månedsskiftet januar/februar. Har store tap pga stor dødelighet i egen produksjon.
- Kvarøy Marinkultur på Lurøy slutta i år pga store tap, solgt 4000 kveite til Midtnorsk kveite
- Larsen seafood slutta med kveite pga stor dødelighet
- Steinvik Fiskefarm ved Askvoll 11/1 time fra Førde kjøpte konkursbo i 1996, slakter 5 år gml fisk nå. Slutten med kveite når de har slakta fisken, pga sein vekst og tap
- Fremskridt AS har mista to tredeler, slakter høsten 2000. Vurderer å fortsette hvis prisen går ned 15 kr på settefisk.
- Midtnorsk kveite på Dønna ved Sandnessjøen slakter hver torsdag i januar 500 kilo. Nystarta bedrift som se lyst på mulighetene
- Tre andre nystarta bedrifter på Dønna, har mye yngel og nystarta settefiskanlegg,
- Brønnøy Marin Farm sier det går sånn høvelig
- Bolstad Fjordbruk, Hordaland har prøveprosjekt med litt kveite
- Linga laks, Hordaland har en del kveite
- Fylkesnes Fisk ved Bømlo har lite fisk med dårlig kvalitet
- Bremnes fryseri har 1000 fisk, et hobbybruk
-

Halvparten av Yngel-produsentene slutter/er på vei ut

- Lofilab AS på Leknes i Lofoten la ned yngeplroduksjonen i 1999 pga. mislykka resultat, satsar på torsk.
- Brema Flatfisk og Kveite slutter med kveite –selger til Aquatech, kveiten hentes tidlig i januar 2000. Vil satse på piggvar som er lettere i drift og mer lønnsom.
- AMY har store virusproblemer og liten produksjon
- Stolt-Nielsen har store virusproblemer
- Smolten AS på Hammarøy har store tap, mista halve yngel-produksjonen, avventer om de skal fortsette.
- Mosjøen Kveite har 25000 settefisk som de selger videre til datterselskapet Dønna Kveiteoppdrett.
- Norway Marin Culture AS i Rørvik i NordTrøndelag er Norges største yngelprodusent med 110 000 yngel i 1999 laget på naturlig måte. Leverer til nytt settefiskanlegg på Tjeldbergodden. Ledet av tidligere baker Odd Rauø som ikke samarbeider med forskerne. Rauø mener 1999 var katastrofalt dårlig for norsk kveitenæring.
- Fjord Halibut har lagt ned virksomheten, fikk det ikke til.
- Troms Marin Yngel på Kvaløya produserte 30 000 fisk, er ikke fornøyd, kjører forsøk med startforing
- Risørfisk har i tre år mislykkes med å produsere etter industriell metode, må investere i mer utstyr for å lykkes.
- Profunda har laga 30 000 yngel visstnok etter kunstig metode, usikkert hvor bra den er.
- I tillegg er det flere yngelprodusenter som slutta i 1998 og –99.

Gjennomgangen viste at de førti bedriftene hadde skrumpa til tretti. I 1999 slakter 15 matfiskanlegg til sammen 400 tonn og omsetter for 30 millioner. Hele den nye næringa produserer mindre enn Norges minste lakseoppdrettsanlegg. 15 yngelanlegg i Norge produserer 300 tusen yngel, mindre enn en bedrift på Island. Norsk yngelproduksjon gikk ned i 1999, og kvaliteten er så variabel at mye ikke kan brukes. Næringa i Norge sysselsetter under 100 personer.

Problem underveis

I hvilken tjeneste? I hvem sin tjeneste? Reporterne møter motstand.

Forskerne på Austevoll og i andre miljøer var svært opptatt av hvordan vi ville bruke deres informasjon i vår dokumentar og hvordan vi ville vinkle stoffet. Mange forskere sa rett ut at oppmerksomhet rundt kveiteforskning kunne føre til at staten brukte mer penger på slik forskning. Mange advarte oss også mot å vinkle stoffet feil slik at politikerne ble frista til å stenge igjen pengekrana.

Denne skepsisen mot negativ fokusering ble etter hvert et problem i vårt arbeid. Vi hadde to møter med Eksportutvalget for fisk for å få mer informasjon om deres arbeid med oppdrett av marine arter. Vi forklarer EFFs representant at NRK vil sette et kritisk søkelys på utviklinga av marint oppdrett i Norge. Ei uke senere tar EFFs representant ordet på et seminar for kveiteoppdrettere, og sier at hun har fått nyss om at NRK Brennpunkt har tatt tak i saken. Hun advarer alle mot å si noe til NRK som kan skade næringa eller dem selv. EFFs representant er ansvarlig for markedsføringa av marine arter, også kveite, og det er nokså åpenbart at ingen kveiteoppdrettere har særlig lyst til å komme på kant med henne. EFF ringer også til NRK og forsøker å finne ut hvilke oppdrettere vi skal intervju, hva og hvor vi skal filme, og kommer med mange forslag på hvem vi bør snakke med. Når vi ringer til oppdretterne er det mange som forteller at EFF de siste dagene har vært i kontakt med dem.

Etter dette var svært mange oppdrettere og forskere forsiktig i sine uttalelser til oss. I tur og orden fikk vi avslag på å gjøre intervju og opptak hos de største kveiteoppdretterne i Norge. Stolt Seafarm som største selskap sa nei til intervju og opptak. Aquatech som nest største selskap sa nei til intervju ”på grunn av selskapets vanskelige situasjon”, men godtok opptak av enkelte lokaler. Også selskapet AMY nekta oss intervju og opptak. AMY ble starta av kveiteforskere, noe som en stund var typisk for norsk kveiteoppdrett. Vi ønsket derfor intervju med de to kveitegründerne, men ble avvist. Til slutt filma vi lokalene til AMY utenfra.

Det var tydelig at noen hadde snakket sammen. Enkelte institusjoner, som Sintef, lar være å sende ut informasjon, mens andre plutselig blir svært aktive i å skulle informere. Både SND og Forskningsrådet ber om et møte med oss for å informere om sitt arbeid.

Programmet:

For å oppsummere researchen: Norske selskaper og institusjoner forsøker å skjule at norske forskere sto bak et enormt pengeforbruk på mislykka oppdrett av en ukjent fisk med vanskelig biologi som det kanskje ikke fantes noe marked for! Denne historien skulle vi nå fortelle enkelt, greit og oversiktlig i en halvtimes dokumentar på tv.

For oss var det viktig å gjøre programmet forståelig, også for de som i utgangspunktet ikke hadde den ringeste interesse for eller kunnskap om kveiteoppdrett. Vi ønsket å filme de situasjonene som viste hva kveiteoppdrett og kveiteforskning var for noe. Vi ville ikke vise bilde på bilde av dokumenter, byråkrater, eksperter og forskere som snakker og snakker. Utvelgelsen av hvem som skulle delta var derfor svært viktig. De måtte representere hele næringa, de viktigste forskningsmiljøene, den mest brukte teknologien etc. Valget falt på de som deltar i programmet pluss noen som ble redigert vekk.

Opptakene:

Under opptak jobbet vi mye med å oppnå tillit hos intervjuobjektene, siden mange av dem var skeptiske til vår kritiske vinkling. Vi spilte med åpne kort og fortalte at programmet på en kritisk måte ville gjennomgå den norske satsninga på marint oppdrett. Alle intervju-objektene unntatt de tre oppdretterne fikk spørsmålene tilsendt flere dager på forhånd. De fleste fikk også et notat om programmet på forhånd. I tillegg gikk vi gjennom intervju-situasjonen før intervjuet.

Seniorforsker Jens Christian Holm på Havforskningsinstituttet og institusjonens pressetalskvinne fikk begge tilsendt spørsmålene på forhånd. Vi gikk igjennom intervju-situasjonen med begge to på et langt møte før intervjuet. Pressetalskvinnen var også tilstede under selve intervjuet, som de begge sa seg fornøyd med etterpå. På samme måte ble Lars

Horn i Forskningsrådet behandla. Han fikk tilsendt spørsmål, vi gjennomgikk intervju-situasjonen, han sa seg fornøyd med intervjuet og stilte ingen betingelser for bruken.

Etter programmet.

Etter opptak, før programmet sendes, setter daværende fiskeriminister Lars Peder Brekk ned et utvalg som skal se på pengebruken i utviklingen av marint oppdrett. Vi intervjuer Brekk da han var fiskeriminister, men valgte å ikke ta han med i programmet da han gikk av. Vi vet ikke hva som har skjedd med det utvalget som ble nedsatt.

Dagen etter at programmet legger Havforskningsinstituttet på sine nettsider ut et slags dementi av de uttalelsene de har gitt i programmet. De mener de er kryssklippa til det ugjenkjennelige. Det samme hevder Forskningsrådet i et brev de sender til oss. Begge institusjoner skriver leserinnlegg og gir intervjuer i flere større aviser. Vi svarer, dokumenterer våre påstander, avviser kritikken. Debatten pågår i over en måned. Vi vurderer å legge ut noe av råintervjuene på Brennpunkts internetsider for å vise at vi ikke har fordreid meningene til Horn eller Holm, men lar være.

Etter programmet har Forskningsrådet, SND og andre gått sammen om å gjennomføre flere langsiktige tiltak, blant annet for å ale opp en norsk stamfisk-bestand. Og regjeringa har vurdert å flytte ansvaret for næringsutvikling og fou-arbeid fra Forskningsrådet til Næringsdepartementet. Dette er nok neppe en følge av programmet, men viser vel at problemstillingen var og enda er aktuell.

8. Spesielle erfaringer du vil nevne

En av de få som tør å komme med litt kritikk i programmet, kveiteoppdretter Odd Rauø, blir etter programmet frosset ut av næringa. Avisa Fiskaren slår dette opp over en hel forside. Rauø hadde før programmet klarert sine uttalelser med sine nærmeste overordnede. Han hadde også snakket med svært mange oppdrettere som støttet han og ønsket at han framførte denne kritikken. Likevel mister Norges fremste kveiteoppdretter jobben som daglig leder bare kort tid etter programmet. Jeg har snakka med Rauø flere ganger etter programmet. Han står fast på det han sa i programmet, og mener det var bra at det ble sendt. Rauø har tatt advokat og forhandler nå med sin tidligere arbeidsgiver.

Det er trist at folk i Norge i år 2000 skal miste jobben sin fordi de tør å bruke sin ytringsfrihet og kommer med mild kritikk av enkelte maktmennesker. Jeg skulle ønske at havbruksnæringa og forskningsmiljøene var mer ydmyk overfor den kritikken som reises mot dem, og åpnet for debatt, i stedetfor å skyte med skarpt mot alle kritiske røster. I det lange løp tjener det verken næringa eller forskninga.

9. Tromsø, 18 januar 2001,

Rune Ytreberg

Stein Åge Isaksen
(sign.)